

РІЗНОВИДИ ОГЛЯДІВ У ЖУРНАЛІ «ДУКЛЯ» (СЛОВАЧЧИНА, 1953-2004 рр.)

У публікації окреслено жанрові різновиди оглядів у журналі «Дукля», виділено тематичну, композиційну і стилістову розмаїтість оглядових публікацій з урахуванням специфіки українського літературного процесу у Словаччині.

Ключові слова: жанр, огляд, літературні огляди, огляди преси.

Серед поширених журнальних жанрів є *огляд*. У журналістикознавстві цим терміном позначають «опис, підведення підсумків, розгляд, вивчення певного виду інформації» [8, с. 185]. Головне призначення огляду – на основі певної сукупності типових, репрезентативних фактів сучасності відтворити панораму реальної дійсності, окреслити провідні тенденції та закономірності її розвитку [7, с. 138]. У поле зору оглядача потрапляють переважно симптоматичні процеси, явища, події виділеного сегмента суспільного життя, що визначає часові, просторові чи тематичні виміри предмета аналізу. Оглядаючи конкретні факти, виділяючи їх зовнішні та внутрішні характеристики, автор повинен збагнути їх суть, висвітлити зв'язки і взаємовпливи у контексті загальної картини буття суспільства.

Найпоширенішими у масиві оглядових публікацій часопису «Дукля» є їх *тематичний різновид* [7, с. 139], зокрема *літературні огляди*. За довідниками, цей жанр передбачає оглядову характеристику й аналіз низки літературних явищ, об'єднаних за певним принципом [6, с. 424]. Визначальним серед них є чітко окреслені хронологічні рамки, в яких розглядається група літературних творів. Першорядна категорія часу і комплексний предмет дослідження зумовлюють жанрову своєрідність оглядових виступів. Множинність фактів дозволяє провести широкі порівняння, визначити загальні тенденції літературного розвитку, характерні для певного періоду. Звідси і завдання жанру, за словами В. Белінського, – «показати домінуючий напрям, загальний характер літератури в даний час, простежувати думку, яка оживляє і рухає її явища» [цит. за: 4, с. 12]. Тому найбільшу популярність огляди здобувають на тому етапі літературного процесу, коли виділяються його загальні закономірності, виокремлюються чіткі тенденції, нові літературні напрями й течії. Для їх осмислення критики-оглядачі оперують значним матеріалом (текстами творів, критичними зауваженнями, власними спостереженнями і т. п.), який дозволяє створити на широкому соціальному та історико-літературному тлі картину поточного літературного життя в його розмаїтих проявах: поява на письменницькій арені нових імен, творчість корифеїв слова, визначні мистецькі події. Панорамність, системність, здатність єдиним поглядом охопити всю складність явища (літератури чи окремого її потоку), виокремити в ньому провідний концепт – складають жанрову парадигму літературних оглядів, демонструють їх популярність.

Неоднорідність і нерівнозначність літературного процесу словацьких українців спонукали критиків осягати й цілісно осмислювати загальний хід поточного розвитку мистецтва слова, підсумовуючи досягнуте протягом конкретного часового проміжку, оперативно й регулярно оцінювати новачки в історико-літературному річищі. Тому серед критичних публікацій журналу «Дукля» літературні огляди неодноразово виходили на провідне місце. Представлені численні різновиди жанру зумовлені їх функціями, метою, змістовою та структурною відмінністю, принципом організації матеріалу, рівнем і типом дискурсу.

Відтак, беручи до уваги міркування журналістів-теоретиків та літературознавців Баранова В. І., Бочарова А. Г., Суровцева Ю. І. [1], Бурляя Ю. С. [2], Кучми Н. З. [5], Мельника Г. С., Тепляшиної А. Н. [7], Тертичного А. А. [8] та інших, визначаємо **метою дослідження** проаналізувати типологічні ознаки і структуротворчі чинники жанру огляду у зв'язку із загальним модусом культурності українців Словаччини.

Найпоширенішими є *загальні огляди літератури* [4, с. 143], які ставили мету окреслити її панораму, вписати доконечну сторінку до літопису пражської словесності. Найчастіше мотивами до їх творення були з'їзди національних письменницьких спілок, конференції, визначні історичні або політичні події, що зумовлювали відповідну спрямованість, структуру і тональність цих публікацій, які здебільшого наближалися до літературно-критичних нарисів.

Хронологічно першим у виданні виступив із подібним оглядом І. Волошук. У публікації «*О современной украинской литературе в Чехословакии*» [3. – 1955. – №4. – С. 71-88] він озвучував задекларовану ідею розуміння літератури як суспільної свідомості, ілюстрації ідеологічної боротьби, соціального розвитку, тому обмежився ідейно-тематичним зрізом творчості, виділяв у змісті творів, системі персонажів факти пізнавального та виховного значення. Автор поєднував суспільні та літературні явища, що підсилювало пропагандистську і публіцистичну гостроту огляду, урізноманітнювало його функції, орієнтуючи читачів не тільки в тенденціях розвитку словесності, а й у вирі суспільних подій. Таке завдання зумовило композицію і стиль публікації. Розглядаючи стан української літератури у Чехо-Словаччині середини минулого століття, І. Волошук вдавався до історичних екскурсів у соціально-політичне і національно-культурне життя закарпатців, відзначав його вплив на розвиток літератури, простежував еволюцію літературних напрямів, проводив паралелі з російським і чеським письмен-

ством, із творчістю українських класиків. Широка експозиція повинна була, на думку автора, увиразнити нову якість післявоєнної «літератури соціалістичного реалізму», яка постає «за принципом народності і партійності», «високої ідейності», що, мовляв, забезпечує їй місце серед кращих зразків радянської та чехо-словацької літератури «соціалістичної за змістом і національної за формою» [3. – 1955. – №4. – С. 78]. Тому оглядач обирає лише ті твори, в яких знаходив характерні теми, ідеї, типові герої, які сформували концептуальний стрижень статті і зумовили особливий характер викладу. Автор ніби повідомляв, перераховуючи те, що наперед відповідало визначеній, відстороненій установці, а його власна думка, оцінка «ховалася» у самих текстах, які виконували роль коментаря.

У період «нормалізації» літературного життя, коли критична думка знову обмежилася прямолінійністю бачення людини, її ставлення до світу, аналіз конкретних творів у літературних оглядах на сторінках журналу «Дукля» повернувся по суті до рівня 50-х років. Так, М. Роман у виступі «Українська література Чехословаччини між двома з'їздами ССП» [3. – 1987. – №2. – С. 1-8] у тогочасній прозі акцентував передусім на широту охоплення дійсності, яскраві типові образи, риси «сучасного позитивного героя», а в поезії відзначав «актуальні теми життя та світу», серед яких інтимну лірику поставив на крок до недоліків. Структурну єдність огляду сформувала ідейно-тематична характеристика творів, що зводилася до простої констатації досягнень і невдач на цьому фронті. Закономірно, що оглядач обирає творчість «великих гуманістів, патріотів та інтернаціоналістів», які «розробляють не локальні теми і проблеми, а загальнодержавні, загальнолюдські, тому їх голос має вселюдський характер» і говорив начебто сам за себе без участі критика [3. – 1987. – №2. – С. 1-8]. В огляді «Українська література і її місце в чехо-словацькому контексті» [3. – 1988. – №4. – С. 35-40] М. Мольнар також обмежився хронікальним нарисом змін провідних тенденцій, їх втілення в окремих родах і жанрах, авторській творчій манері відповідно до історичних умов, рівня соціально-культурного розвитку національної меншини.

В іншому композиційно-змістовому ключі написаний огляд В. Хоми. Його публікація «Заметки о современной украинской литературе в Чехословакии» [3. – 1959. – №4. – С. 59-70] представила зародження нового погляду на літературу, її оцінку, підняла важливі питання творчого осмислення життєвого матеріалу, художньої вартості творів. Цьому сприяла структура огляду, детермінована обмеженими часовими рамками до двох-трьох останніх років. Автор характеризує поточний літературний процес в окремих аналітичних замітках – рецензіях на поетичні і прозові книги, полемічних діалогах з критикою провідних творів. При аналізі текстів він, з одного боку, віддавав данину часові – підкреслював актуальність теми, проблем, фіксував схематизм у відтворенні дійсності. З іншого боку, структурну єдність огляду формувало питання художнього втілення авторського задуму, майстерності композиції, оповіді, індивідуалізації людських характерів, відповідності стилю, тобто мистецької цінності представлених творів. За цими критеріями В. Хома визначав місце письменників у літературному процесі. Важливу роль відігравав також особистісний фактор, який ще несміливо виявлявся у критичному тексті («на наш взгляд», «нам кажется», «жаль только»), але сприяв об'єднанню окремих фрагментів поодинокими власними оцінками, які плавно виростали у підсумковий коментар. У ньому, як і в характеристиці творів, їх підборі, штрихами окреслені важливі проблеми літературного процесу: відповідність ідейного задуму його художньому втіленню; соціальної функції мистецтва слова – необхідності впливати на сучасний розвиток письменства, що дозволяє фіксувати чітко виражений проблемний характер огляду В. Хоми.

У зв'язку з цим варто виділити і характеристику письменницької продукції за 1988 рік, зроблену І. Яцканином у публікації «Сучасні пориви нашої літератури» [3. – 1989. – №6. – С. 38-43]. Композиційно виступ нагадує цикл предметних оглядів, об'єднаних концепцією «серйозної» критичної діяльності, системним підходом до відбору текстів, світоглядними домінантами критика, оформлених як його роздуми про особливості місцевого літературного життя. Форма викладу від 1-ї особи – «Я-Ми» – не тільки емоційно забарвлює огляд, сприяє цілісності його сприйняття, але й дозволяє авторові давати власну оцінку окремим явищам, вільно апелюючи до читачів, залучаючи їх до осмислення насущних проблем розвитку літератури. Причому автор не нав'язує авторитарно читачам власної думки як істини, а висловлює свої роздуми («може», «гадаю», «приємно констатувати»), створюючи ілюзію щирої бесіди з реципієнтами, довірливо запрошує їх «оцінити пориви нашої літератури» в контексті широкого розуміння літературного процесу («пригадаймо», «зупинимось на мить»). Приступаючи до огляду, І. Яцканин у вступі висловив основне завдання критиків – «серйозно розглядати кожен твір, висказати судження, які б не були лише підтвердженням існування такого твору, але встановити його місце в нашій літературі» [3. – 1989. – №6. – С. 38]. Відповідно до такої установки оглядач проаналізував річну продукцію: виділив те нове, з чим приходять кожен автор, які прогалини заповнюють твори в ідейно-художній палітрі письменницької історії, як і на скільки задовольняють потреби читачів і критиків. При цьому він висловив важливі судження про тенденції розвитку літературного процесу загалом, стосунки між його учасниками, про зміну розуміння суті поетичного і прозового слова, рівень наповнення окремих жанрів, співвідношення теми та її художнього втілення, про завдання і функції критики в розвитковій літературі. Виступ І. Яцканина за кількістю згаданих проблем, хоч і при дещо поверховому їх висвітленні, не переростав у проблемний огляд. Його актуальність випливає із тогочасного загального процесу переосмислення літератури як мистецтва слова, формування нових теоретичних засад, критеріїв оцінювання творів. Письменницький і критичний досвід оглядача вилився у синтез художнього, публіцистичного і наукового письма, в якому паралельно співіснують полемічна спрямованість, діалог з можливим опонентом, орієнтація на

широкого читача, літературознавча термінологія і послідовна, логічна розповідь. Такий стиль оглядового виступу легше сприймався читацькою аудиторією, сприяв формуванню її мистецьких смаків.

Серед загальних оглядів у журналі можна виділити публікації, у яких зміст, структура, спосіб аналізу творів відповідають визначенню «міні-огляду» [8, с. 69]. Їх основне завдання – вписати нову сторінку до літературного літопису, подати номінальну інформацію про чинних авторів та їх нові твори, вибір яких базувався на їх суспільному резонансі та відповідності позиції критика. Подібні виступи І. Волощука («О литературе накануне съезда социалистической культуры» [3. – 1959. – №2. – С. 101-103], «Развитие украинской литературы и украинского искусства в ЧСР после освобождения» [3. – 1960. – №2. – С. 105-107]), М. Мольнара («Українська література Чехословаччини за 1965–66 роки» [3. – 1967. – №1. – С. 59-61]) виходили за рамки вузької інформативності, пропонували стислу оцінну характеристику, яка, хоч і викликає сумнів щодо своєї правомірності й незаперечності, підносить їх до повноцінного жанру літературних оглядів.

Неодноразово на сторінках журналу «Дукля» знаходимо праці, призначення яких – окреслити доробок окремої галузі літературної діяльності за певний час. Звуження простору для аналізу давало змогу не тільки виділяти його зовнішні обриси, а й спробувати пізнати їх глибинну сутність, з'ясувати рушії творчого поступу, його відгук у читацькій свідомості. Тому закономірно, що найбільше таких виступів з'явилося у 60-х і в кінці 80-х років, коли на критичній арені часопису з'явилися вдумливі аналітики, філософи, митці-естетики – І. Галайда, О. Зілинський, В. Хома, Й. Шелепець, котрі не просто фіксували нові факти, визначаючи їх місце у літературному процесі, а й докладали зусиль для регулювання його розвитку в контексті загальномистецьких вимог і критеріїв. Відтак хронологічний принцип організації матеріалу поступався проблемному, логіка авторської думки розгорталася відповідно до ключового питання певного потоку літератури, що дає нам підстави означити подібні виступи як «проблемні огляди» [2, с. 125]. Тогочасні публікації О. Зілинського («На шляху до людинознавства (Про розвиток нашої малої прози)» [3. – 1968. – №1. – С. 49-62], «Досягнення й перспективи нашої літературної критики» [3. – 1966. – №4. – С. 4-19], В. Хоми («Українська поезія Чехословаччини до Переможного Лютого 1948» [3. – 1989. – №1. – С. 38-45]) становлять яскраві зразки власне наукової критики, які рясніють композиційно і стилістично вдало оформленими теоретичними роздумами, порівняннями, фаховими коментарями.

Максимально виражений проблемний характер має публікація О. Зілинського «На шляху до людинознавства (Про розвиток нашої малої прози)» [3. – 1968. – №1. – С. 49-62]. У першій частині під назвою «Література, життя й ідеологія» автор зробив невеличкий екскурс в історію жанру оповідання, сформулював найвищу істину в розумінні літературного твору, за якою критерієм його художньої вартості та пізнавальної користі є не «точне відбиття попередньо декретованої правди життя», а створення «нового предметного світу», «повного глибоких пов'язань і можливостей», які вільна людина, що «внутрішньо визначила себе» і свідомо своєї неповторності, здатна розгадати й зреалізувати [3. – 1968. – №1. – С. 50]. На думку критика, предметом сучасної малої прози мала б стати така людина, з її індивідуалізованим характером, суб'єктивним сприйняттям, а то й весь спектр її внутрішніх суперечностей, діалектика свідомих і мимовільних шукань. Радянська фікція «об'єктивного зображення» глибоко ввійшла у творче мислення словацьких українців і надовго позбавила їх можливості дотягнутися до кращих зразків світового письменства. З'єднавши дві традиції, О. Зілинський у другій частині вибудував ступеневий вектор «оволодіння дійсністю»: «від схоплення фізичної дійсності й зовнішніх відносин між людьми, репрезентованих подією, до щораз більшого вглиблення в психологію, в мотиви людських вчинків», аж до показу людини у «скритій боротьбі психічних сил» [3. – 1968. – №1. – С. 51]. На ньому оглядач знайшов місце кожному з тогочасних пражських авторів малої прози відповідно до виділених образно-тематичних, композиційних і формально-змістових характеристик. Високо оцінив літературну технологію представників «правої» гілки (І. Галайди, Єви Бісс, В. Даця, Й. Шелепця, С. Гостиняка), відзначив у них відрадні паростки майстерної «естетичної гри» при гармонійній співдії розмаїття тем, змісту і форми, а тому сподівався на широку перспективу, глибоку рецепцію та належну оцінку малої прози.

До оглядового жанру звернувся у 80-х роках І. Галайда. Його публікації («Аналіз книжкової продукції за 1982 рік» [3. – 1983. – №3. – С. 54-58], «Анахронізм і новаторство в нашій поезії (Оцінка збірок віршів за 1984 рік)» [3. – 1985. – №3. – С. 43-46], «Від загадки до загадковості вінків сонетів (Аналіз поетичних збірок)» [3. – 1986. – №4. – С. 36-41], «Життя і наша драматургія» [3. – 1989. – №1. – С. 46-59]) представили зразки письменницької критики нового типу, детермінованого вимогами літературного і суспільного розвитку. Письменницький досвід, тонке відчуття слова допомогли критикові влучно визначити місце аналізованих книг у творчому доробку їх автора та літератури загалом, оцінити рівень літературної продукції в контексті місцевої традиції та світових критеріїв художньої зрілості. Хоча згадані публікації – різні за змістом, структурою, принципом організації та обсягом матеріалу, та їх об'єднує категорія «художності» як найвища якість літератури. Річні огляди прози і поезії побудовані як оперативний відгук на поточні події, тому не передбачали жанрової «обов'язковості» інформувати про все, а пропонували суб'єктивні роздуми, рефлексії щодо поточних літературних подій. Логічну структуру статей визначають вільні переходи від одного факту до іншого, з'єднані композиційним лейтмотивом – відповідальністю письменників перед літературою, своїм покликанням і читачами, що зобов'язує їх творити високохудожні, читабельні тексти. І. Галайда поставив перед авторами високу планку таланту, любові до слова і ґрунтовної теоретичної підготовки. Низький рівень художньої вартості тогочасних творів він пояснював недостатністю «підготованості» авторів як з боку теоретичного, так і з боку «талановитості бачити світ у його суперечностях і

узагальненнях – художніх образах» [3. – 1983. – №3. – С. 54]. Тому критик, чимало теоретизуючи щодо глибини «аналізу» реальності й відтворення людської психіки у прозі, щодо природи ліричної поезії та специфіки окремих її жанрів, феномену дитячої літератури, орієнтував читачів на самостійну оцінку творів.

Сорокарічний огляд (1948–1988 рр.) української драматургії Словаччини «Життя і наша драматургія», здійснений І. Галайдою [1989. – №1. – С. 46-59], вимагає іншої композиції. Групування матеріалу за хронологією визначило циклічну структуру статті, кожна частина якої представляє аналіз десятилітнього доробку. Такий поділ автор зробив, ґрунтуючись на неоднорідності соціально-економічного та ідейно-політичного розвитку Пряшівського краю, що спричинило різні підходи до розуміння природи і функцій мистецтва слова, в тому числі драматичного. Домінантні на кожному етапі способи сприймання та зображення дійсності зумовили появу різновартісних в ідейному та художньому вимірах творів. Відповідно до законів драматичного мистецтва свого часу критик проаналізував формально-змістові та поетикально-стильові особливості п'єс, поставлених на сцені УНТ у Пряшеві. Цілісність сприймання огляду забезпечує суб'єктивність оцінок окремих творів. Однак для більшої переконливості своїх тверджень автор періодично цитує висловлювання сучасної часової критики: відштовхуючись від думки рецензентів, розгортає свої міркування, іноді апелюючи до опублікованих оцінок для аргументації власних суджень чи висновків. Організуючим центром оглядів І. Галайди виступає по-різному виражене індивідуальне авторське світовідчуття. Критик завжди присутній у тексті, який розгортає в напрямку руху власної думки, світогляду, естетичного смаку, обсягу знань. Характерну стильову тональність створює майстерне поєднання образності, влучних порівнянь, численних цитат із художніх та критичних текстів, літературознавчої термінології, логічної аргументації, публіцистичної гостроти й переконливості.

Доброю традицією стали *журнальні огляди* [7, с. 140] «Дуклі» з метою регулярного висвітлення й оперативної оцінки діяльності видання, виконання його завдань, осмислення досвіду і значення у процесі становлення й розвитку української літератури Словаччини. За змістом вони поділяються на характеристику прози (М. Роман «В «Дуклі» художня проза за 1965 рік» [3. – 1966. – №1. – С. 2-4]; Ф. Ковач «Задатки і недостатки (Художня проза «Дуклі» за 1966 рік)» [3. – 1967. – №2. – С. 47-51]), поезії (М. Неврлий «Наша поезія за 1964 рік» [3. – 1965. – №3. – С. 60-63]; О. Зілінський «Поезія в минулорічній «Дуклі» [3. – 1967. – №2. – С. 44-46]), перекладацької творчості (Ю. Кіндрат «Переклади на сторінках «Дуклі» в 1984 році» [3. – 1985. – №4. – С. 56-59]). Змістові відмінності, авторські світоглядні та естетичні пріоритети зумовлюють різницю у стилі, композиції, підходах до аналізу текстів. Якщо оглядачі журнальної прози більше акцентують увагу на ідейно-тематичному зростанні авторів, для чого оповідають або штрихами накреслюють зміст, називають «актуальні проблеми сучасності», то дослідники поезії докладніше зупиняються на аналізі формального аспекту творів, формулюють загальномистецькі критерії вартості поезії, літератури загалом, визначають ряд методологічних проблем вивчення мистецтва слова. Так, О. Зілінський виділяв два способи презентації та сприймання поезії: або представлення окремих творів певного змісту і форми, або творчої та людської індивідуальності автора через кращі його досягнення. З-поміж них «основною формою пізнання поезії, шляхом до повного оволодіння її вартостями, – на думку критика, – є розгадування й порозуміння творчих особливостей митця» [3. – 1967. – №2. – С. 44].

Попри відмінності *річні огляди преси* [8, с. 185] мають спільні особливості, виражені у фрагментарності структури, відсутності загальнолітературного контексту, що позбавляє критиків можливості цілісної характеристики окремих явищ. Певною мірою це стосується публікацій, які охоплюють ширші часові рамки і значно більший обсяг фактів (І. Галайда «Художня література на сторінках «Колокольчика-Дзвіночка» (До 40-річчя з дня виходу в світ першого номера журналу)» [3. – 1987. – №5. – С. 53-58]; М. Роман «Роль «Пряшевицини» у розвитку української літератури (До 40-річчя її виникнення)» [3. – 1985. – №3. – С. 47-51]; І. Яцканин «Українська література на сторінках часопису «Елан» [3. – 1995. – №1. – С. 50-54]). Подібні виступи подають історію того чи іншого видання в аспекті обраного напрямку діяльності, тому ґрунтуються безпосередньо на фактах, містять стислий авторський коментар і за формою близькі до жанру хронікального нарису. Вони сприяли ознайомленню закордонного читача з фактами існування і з напрямками діяльності тих видань, які, порівняно з часописом «Дукля», рідше потрапляли до рук.

У подібному історико-літературному ключі писала оглядові розвідки про пресу словацьких українців О. Рудловчак – «До питань журналістики в українців східної Словаччини» [3. – 1962. – №3. – С. 64-69], «Роздуми над нашою журналістикою з приводу ювілеїв» [3. – 1980. – №6. – С. 29-34], «Українська періодична преса КПЧ та її соратники» [3. – 1984. – №4. – С. 34-50]. Шлях пряшівської журналістики авторка розглянула в контексті соціально-політичного й національно-культурного розвитку Закарпаття, в результаті чого запропонувала читачам не тільки панораму розвитку місцевої преси, її значення в житті тогочасного суспільства, а й виділила важливі моменти з історії краю. Таке авторське наставлення, значний обсяг матеріалу пояснюють ретроспективний стиль огляду-нарису.

Кількісно найменше представлені у часописі *огляди іноземної літератури* [4, с. 30], які виконували орієнтаційну і спонукальну функції, заохочували читачів до читання маловідомих або зовсім не знаних їм авторів. Публікації В. Хоми «Заметки о современной русской прозе» [3. – 1963. – №3. – С. 79-81], Я. Юрчо «Поетична творчість Східної Словаччини після 1970 року» [3. – 1982. – №3. – С. 53-57] мали на меті ознайомити в найзагальніших обрисах місцевого читача з творами, які той з різних причин не читав, або інформувати земляків за кордоном про літературу сусідніх народів. Відповідно до вимог поточного літературного життя і власних літе-

ратурознавчих пріоритетів В. Хома першорядним вважав показати провідні тенденції розвитку тодішньої російської прози, обґрунтувати нові критерії та закономірності її творення, підкресливши їх актуальність і дієвість бодай поверховим аналізом виокремлених творів. Усвідомлюючи зв'язок літератури з суспільно-політичними умовами свого часу, критик точкою відліку обрав ХХ з'їзд КПРС, який висунув нові вимоги до оцінки творів не тільки з огляду на суспільно-політичну ситуацію, а й на загальний літературний контекст. Тоді пропала міра об'єктивності», за якою «правда життя, втілена у високохудожню форму, виступає критерієм талановитості твору» [3. – 1963. – №3. – С. 79-81]. Ця ідея стала структуротворчим центром публікації та аргументом для окреслення її терміном «*проблемний огляд*» [2, с. 125].

Іншим, індуктивним, шляхом пішов словацький оглядач: аналізуючи творчість окремих поетів, Я. Юрчо узагальнював мистецьку традицію та відзначав її вплив на «поетичне мислення» молодого покоління. Критик не переказував змісту творів, а виділяв здобутки й прорахунки письменників, намагаючись при цьому, з одного боку, увиразнити їх творчу індивідуальність, а з другого – простежити спільні тенденції. Серед останніх найприкрийше вбачав поверховість сучасних творів, яку він пояснював «поетичною невпевненістю» авторів, їх небажанням пізнавати суть явищ, проникати у глибини власних почуттів і розуму [3. – 1982. – №3. – С. 57].

З-поміж опублікованих у журналі «Дукля» окрему групу становлять *жанрові огляди* [29, с. 124]. Вони характеризують стан розвитку певного жанру за конкретний період. Найчастіше оглядачі зверталися до жанру роману, керуючись думкою, що зрілий роман начебто є свідченням зрілості літератури. М. Роман («*Стан розвитку українського роману Чехословаччини*» [3. – 1984. – №1. – С. 36-42]), Я. Юрчо («*До тенденцій сучасного словацького роману*» [3. – 1984. – №6. – С. 53-57]), хоч і схвалювали ідею зв'язку роману із загальним суспільно-культурним розвитком населення, однак по-різному окреслювали специфіку національного різновиду цього жанру середини 80-х років. Український автор простежив виникнення місцевого роману з надр «короткої прози», показав його еволюцію від 1945 року, основні «плюси» і «мінуси» окремих творів, виділив на тодішньому етапі три «тематично-жанрові типи – тип сільського роману, тип історико-революційний та тип роману про сучасну молоду інтелігенцію», до яких відніс усю «велику прозу» [3. – 1984. – №1. – С. 40-41]. Натомість Я. Юрчо обмежився хронологічними рамками кількох останніх років, відзначив досягнення словацької романістики то в творі В. Шикули «Майстри», то в окремих оцінних штрихах інших книг, накреслив шляхи подальшого розвитку «класичного» роману Словаччини.

Не виділяючи окремо *ідейно-тематичний різновид жанру* [2, с. 127], підкреслимо, що аналіз змісту наявний тією чи іншою мірою майже в усіх оглядах, подібно, як і характеристика образів. У номінальному варіанті *тематичні й персонажні огляди* [2, с. 127] зустрічаються дуже рідко – Й. Голєнда «*Діти у повістях Юрка Боролича*» [3. – 1984. – №6. – С. 37-43], В. Поп «*Величний, надихаючий образ (Образ В.І. Леніна в творчості письменників Закарпаття)*» [3. – 1986. – №2. – С. 38-44], «*Тема воз'єднання Закарпаття з Радянською Україною в художній літературі післявоєнного періоду*» [3. – 1955. – №4. – С. 135-147]; М. Неврлий «*Тема соборності України в закарпатському фольклорі*» [3. – 1992. – №1. – С. 37-41].

Аналіз оглядових публікацій журналу «Дукля» засвідчив показову популярність, тематичну, композиційну і стильову розмаїтість цього жанру в літературно-критичній діяльності словацьких українців. Серед оглядів у часописі домінує тематичний, зокрема літературний різновид, представлений загальними, проблемними оглядами місцевого письменства та іноземної літератури, оглядами преси, в тому числі журналу «Дукля», жанровими, тематичними й персонажними оглядами.

З усіх жанрових різновидів огляди найтісніше пов'язані з функціонуванням літератури, окреслюють напрямки її розвитку й фіксують зміни провідних закономірностей, тому найкраще сприяють перенесенню світових мистецьких здобутків на національний ґрунт. Оглядові виступи видання увиразнили дві тенденції: вплив радянських соціологічних підходів на розгляд тогочасного літературного процесу українців Словаччини та поступове звільнення від них і орієнтацію на європейські мистецькі канони. Опубліковані тексти засвідчили складність і неоднорідність пошуків сучасного розуміння літературного процесу та його складових. Це зумовило циклізацію оглядових публікацій, що пов'язано з намаганням авторів осмислити й репрезентувати читачам нові тексти в контексті творчості місцевих авторів, продукції певного періоду та розвитку рідної словесності відповідно до філософсько-естетичних засад культури.

Список використаних джерел

1. Баранов В.И., Бочаров А.Г., Суровцев Ю.И. Литературно-художественная критика: Учеб. пос. – М.: Высшая школа, 1982. – 207 с.
2. Бурляй Ю.С. Жанры литературно-художественной критики // Основы литературно-художественной критики: навч. посіб. – К: Вища школа, 1985. – С. 107-162.
3. Дукля. – Пряшів (Словаччина), 1953-2004.
4. Жанры русской литературной критики 70–80-х годов XIX века / Коновалов В.Н., Воронова Л.Я., Магдеева Г.М. и др. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1991. – 164 с.
5. Кучма Н.З. Літературна критика в Західній Україні 20-30 рр. XX ст.: монографія. – Тернопіль: ВВ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2004. – 232 с.

6. Літературознавчий словник-довідник / [авт.-уклад. Р.Т. Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін.]. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – С. 424.
7. Мельник Г.С., Тепляшина А.Н. Основы творческой деятельности журналиста: учеб. пос. – СПб.: Питер, 2006. – С. 138-141.
8. Тертычный А.А. Жанры периодической печати: учеб. пособ. – М.: Аспект Пресс, 2000. – С. 179-194.

In the publication the genre modifications of the reviews in the Duklia magazine are investigated. The thematic, composition and stylistic variety of the review publications are emphasized taking into account the peculiarity of the development of the Ukrainian literary process in Slovakia.

Key words: genre, review, literary reviews, press reviews.

УДК 316.774

В. Я. Мороз

*Класичний приватний університет,
м. Запоріжжя*

ІСТОРИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕРМІНІВ «КОЗАК» І «КОЗАЦТВО» ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ

Стаття присвячена актуальним питанням теорії й історії соціальних комунікацій, теле- і радіожурналістики, проблемі історичної інтерпретації термінів «козак» і «козацтво», з'ясуванню їх лінгвістичної природи. Розглянуто теорії походження козацтва, виділено головні чинники, що зумовлюють появу в суспільстві нової соціальної верстви. Проаналізовано питання про аксіологічну опозиційність нової еліти існуючої системи.

Ключові слова: соціальні комунікації, телевізійні і журнальні дискусії, термін, козак, козацтво, історична інтерпретація, лінгвістична суть, інформаційний простір, нова соціальна верства, аксіологічна опозиція.

Виникнення українського козацтва можна вважати феноменальним явищем в історії України, тому наукового розв'язання й теоретичного обґрунтування потребують питання його походження, характерних ознак й особливостей. На сьогодні досить суперечливими є погляди науковців щодо визначення **терміна** «козак». Уперше це слово згадується у Початковій монгольській хроніці, що датується 1240 р., й у перекладі з тюркських мов означає «одинокий», «схильний до завоювання». Словник половецької мови «Кодекс Куманікус» (1303) та додаток до грецького збірника житій святих «Синаксаря» містить слово «козак» для позначення полярних ролевих функцій: «страж» і «розбійник» [1, с. 126].

Великий тлумачний словник сучасної української мови подає таке визначення слова «козак»: в Україні у XV-XVIII ст. – вільна людина з кріпосних селян або міської бідноти, що втекла на південні землі України та брала участь у визвольній боротьбі проти татаро-турецьких і польських загарбників; нащадок такої людини [2, с. 438].

Проблема появи та формування козацької верстви на сучасному етапі залишається дискусійною і потребує вирішення важливих теоретичних питань як в історичному, так і в соціолінгвістичному, соціокультурному й аксіологічному аспектах. Перші спроби її розв'язання датуються XVII ст., коли польські історики намагалися вивести козацький родовід із самоназви, тобто зі слова «козак». Наприклад, відомий польсько-литовський хроніст М. Стрийковський розробляє теорію, згідно з якою козаки походять від стародавнього ватажка «Козака», який вдало боровся з татарами. Спираючись на історичні праці науковців: Дорошенко Д. Нарис історії України. – Т. 1. – К., 1992. – С. 149-151; Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К., 1997. – С. 110-111; Бойко О.Д. Історія України. – С. 126-144, можна навести цілий ряд положень (понад 10 версій), що пояснюють походження козацтва: 1) «хозарська» – ототожнює козаків з давніми народами степу «козарами», або хозарами; 2) «чорноклобуцька» – вбачає в них нащадків «чорних клобуків» – тюркського племені, яке у давньоруські часи жило в пограничному зі Степом Пороссі; 3) «черкаська» – вважає виникнення козацтва одним з наслідків процесу міграції в Подніпров'я черкесів (черкасів), які до того проживали в Тмутаракані; 4) «татарська» – виводить козацький родовід з татарських поселень, що виникли на Київщині за часів Володимира Ольгердовича та Вітовта, де шляхом злиття татарського елементу з місцевим населенням утворилася якісно нова верства – козацтво; 5) «автохтонна» – доводить, що козацтво як спільнота є прямим спадкоємцем, логічним продовженням вікових громад Київської Русі, які за литовської доби не зникли, а лише трансформувалися, зберігши свій віковий устрій, у військово-службовій формуванні, підпорядковані великому литовському князю; 6) «болохівська» – пов'язує козачину з існуванням у давньоруських автономних громадах так званих болохівців, які після встановлення монгольського іґа добровільно прийняли протекторат Орди і вийшли з-під влади місцевих князів; 7) «бродницька» – висвітлює генетичний зв'язок козацтва зі слов'янським степовим населенням періоду Київської Русі – «бродниками», які жили у пониззі Дунаю; 8) «угодницька» – пов'язує виникнення козацтва з утворенням на території Наддніпрянщини громад вільних озброєних людей, котрі прибували сюди на промисли за рибою, бобрами, сіллю, дикими кіньми та іншою здобиччю; 9) «захисна» – пояснює появу козацтва на пів-